

## A VALLOMÁSOS EMBER HÁBORÚS NAPLÓJA

### 1.

Csaknem két évtizedes emigráció epilógusát, egyszerűs mind Sinkó Ervin nehéz honfoglalásának naplóíró tanúságtételét kapja itt kézhez az olvasó. Jellemben két – látzólag merőben különböző – feljegyzéssort: a könyv élén álló szubjektív, *közvetlenül vallomásos* naplót s a szándékosan „elkomolyított”, objektivizált, *történelmi krónikára* leszűkített feljegyzéseket.

E két részt azonban voltaképpen csak a szövegfelszín különbözteti meg ilyen határozottan; a „mélyben” *eg yazon* lírikusi szenvedély, *ug yanaazon* vallomásos-emberi imperativusok örvénylenek.

S micsoda visszafojtott, elnyomott, már-már lehetetlené tett alkotói imperativusok! Maga mögött egy világ-háborúval és egy tragikusan kudarcba fulladt világforradalommal, két nehéz, állandó nomádkodással eltöltött évtizeddel, féltucat, hazájává sehoggy sem vált európai országgal – amelyek között ott van a szocializmus első, ígélet földjeként áhított országa is –, nem utolsósorban pedig több sikertelen kísérlettel, hogy végre és végérvényesen szellemi gyökeret eressen valahol, valamely irodalomban, valamilyen nyelven: miért és mivégre, kinek és hogyan írni tehát a boszniai elszigeteltségben, az újabb, a régire „garantáltan” ráduplázó világégés előestéjén? Hisz az „idekinttel” egyidejűleg az „odabent” is merülő-

ben: a szuverén, sérthetetlen, emberi és erkölcsi integritásában teljes és ép magánegzisztenciát kikezdi s fölbomlással fenyegeti a Sonja-fátum... Abba hagyni, pontot tenni, megnémulni: ezt sugallja – nem is sugallja: agresszíven követeli – minden, az egyaránt valótlanná lett objektív és szubjektív „valóság”.

S az abba hagyás ezeregy kísértését egy indíték különösen is betetőzi: az emigráns embernek, a hazátlan zsidónak nemcsak magánléte, de annak egyetlen, maradandó szublimációja – az egész addigi életmű – is állandó veszélyben van a háborús és forradalmas Boszniában. Ahhoz, hogy negyedszázad írói küzdelmének legnagyobb, nyomdafestéket még nem is látott része, mindenekelőtt pedig betetőzése: az *Optimisták* befejezett és a *Tízennégy nap* befejezés előtt álló kézírata semmivé váljon – ehhez csupán egyetlen házkutatás vagy egyetlenegy, akár véletlenül becsapódó gránát kell, s máris kész minden, az egyébként sem megvalósult életmű végleg realizálhatatlanná lesz. „Minek még szaporítani a kézírataimat, mikor meglehet, a meglévők is, egész eddigi életem eredménye minden pillanatban megsemmisülhet?” – kérdi egy helyütt a naplóíró Sinkó, s a későbbi történéseknek, a fél Európát megjárta, jobbára kézíratos művei boszniai odisszeájának a távlatából ez az aggodalom az életműért – élete egyetlen felmutatható, létét bizonyító eredményéért – egyáltalán nem látszik túlzottnak. A hírre ugyanis, hogy a drvari községházán, a helyi usztasa hatalom előtt szóba került az ő zsidó volta is, a gépirathalmazok és kéziratkötegek – meg az 1939 óta vezetett boszniai naplók is! – 1941 júliusában kivételesen nem bőröndökbe, hanem ládába, egy drvari ismerőshöz kerülnek „megőrzésre” – ami azonban csakhamar illuzórikussá válik: Sinkóné közöletlen drvari naplója tanúságaként a város fölszabadításakor

a kiéhezett és élelem után kutató parasztok egy kisebb csoportja feltöri az ismerős jóakarók kamráját s benne a kéziratok ládát is... Mire pedig az életmű védőangyala – aki Sinkó dalmáciai távollétében és hírt sem hallva róla, legfőbb életfeladatának a kéziratok mindenáron való megőrzését tartja – végre elkészül a sok ezer feldúlt kéziratlap összerakásával és elrendezésével, máris jön az újabb, az előbbinél nem kisebb veszély: NDH-repülők bombázzák a vörös Drvart, s a kéziratok létveszélyben forgó, megszállott őrzője éjjeli szolgálatra járva egy hatalmas bőröndöt cipel magával, melyet a nagyobb biztonság reményében ott tart kórházi ágya alatt... A félelmen kívül, hogy elszakad a Drvarra visszavárt Sinkótól, épp ennek az utolsó, megszállottan őrzött kincsnek a féltése az oka annak, hogy Sinkóné, a drvari partizánorvos, 1941 szeptemberében még nem csatlakozik a városból kivonuló harcosokhoz. Az életmű – s könyvünk – léte azonban továbbra is kérdéses marad: ki lesz a helyi kömmün hatalmi utóda – az olaszok vagy az usztasák –, s mekkora „alapossággal” végzi majd a vörös dokumentumok felkutatását? – A világot járt s megannyi „kompromittáló” vörös kéziratlapot és nyomtatott oldalt is tartalmazó életmű nem kerül az olaszok kezére, s így a legnagyobb megpróbáltatás majd csak Drvar után, Kninben vár az opusra. „S ha minden, amit Kninben hagytam – s minden, ami igazolja, hogy 46 évet töltöttem a földön, Kninben maradt – ha összes kézirateim, regények, versek, novellák már hamuvá váltak s én, mint egy gomb egy elégett kabátból maradtam meg – minek akkor még egyáltalán bármit is folytatni?” – mered rá Sinkó a fatális lehetőségre naplójának 1944. április 5-i bejegyzésében, s a végső szellemi megsemmisülésnek e gondolata ezúttal sem volt alaptalan: a knini házat, amelyben az életmű dokumentumait

immár mindkettőjüknek ott kellett hagyniuk az olasz internáció, majd letartóztatás és táborba hurcolás miatt, *valóban* bomba éri, és Sinkó csak a felszabadulás után tudja meg, hogy – nem vált valóra a fatális lehetőség, a negyedszázados irodalmi hagyaték épségben maradt...

Már csak e valóságos odisszeának a távlatából is kivételes alkotói heroizmusnak kell minősíteni tehát, hogy a *Honfoglalás előtt* s a belőle kimaradt naplójegyzetek *mégis* megíródtak.

S megíródtak, mert muszáj volt megíródniuk: a kívül-belül hazátlan, életében és művében egyaránt veszélyeztetett embernek a „naplómánia” – ahogy maga nevezi egy helyen a naplóírást – az utolsó, a *legutolsó* eszköz volt arra, hogy egzisztenciáját megőrizze, fenntartsa, megvédje a végső minden-mindegy kísértésétől, a létfenntartási szándék feladásától. A naplóírás a Másokkal, a Világgal való párbeszéd utolsó lehetősége volt a létmagányban didergő ember számára, s bármennyire fiktív is az efféle „dialógus”, mégis kapocs volt – az utolsó –, amely az életét valami önmagán kívülihez fűzte, s egyéniségét megővta a teljes dezintegrálódástól. Sőt, *egyfélelépp* még azt a *valós* tevékenységet is pótolta, amelyre a napló írója az „életben” egyelőre még – 1942 nyaráig – képtelen volt: a naplóírás legalább a tevékenység *illúzióját* biztosította számára, s mint ilyen, legalább *fiktív* gyógyír volt „az aléltságnak ebben az állapotában, mikor annyi százezer emberrel együtt s azonkívül külön okból is” dermedten figyelte a gyülekező, egyetemesen sötét európai ég boszniai viharfelhőit.

## 2.

A „hamleti ember”, aki a nagy és legnagyobb világ-rengések kellős közepén is elsősorban *saját* kataklizmáira figyel, azokra *muszáj* figyelnie mindenekelőtt, még akkor is, ha „objektíve” százszor is tudja, hogy a „valódi” világ-rengéshez viszonyítva az ő intim kataklizmái parányiak, illetve csak szerény részei amannak: a *Honfoglalás előtt* első, közvetlenül vallomásos, és második, rejtetten feltárulkozó részében is ez a jellegzetes *lírikusi* imperativus érvényesül elemi erővel.

Az első részben ez a líraiság tudatosodott és programatikusan vállalt írástudói magatartás. „Körülbelül egy hete nem teszek mást, mint fejem fölött ezzel a rettenetes európai éggel – épp ezt a rajtam kívül a világon mindenkinek közömbös és érdektelen kérdést vizsgálom” – szögezi le szerzőnk a rászakadt Sonja-fátum kapcsán, s hiába feszül e megállapítás mögött a méltatlankodás amiatt, hogy e pusztán magánjellegű Fátum nemcsak az „életben”, de naplóírás közben is fogva tartja, s háttérbe szorítja ama másik, közérdekű Fátumot, a „rettenetes európai eget”; alapvetően lírikusi alkata írás közben is tehetetlen e szubjektív kényszerrel szemben, s hiába az Ész sugallata, hogy illendőbb lenne mindenekelőtt az európai égről írni: a líraiság egész embert követelő uralma arra kényszeríti szerzőnket, hogy igenis az ő saját, mindent elsötétítő, irracionálisan áttekinthetetlen Egével foglalkozzon elsősorban, azt próbálja nevének nevezni, bevilágítani, demisztifikálni.

Teljes hazátlanság több vonatkozásban is: a Világforradalom ifjonti, szépséges szép reményének becsapottjaként, a Sztálin-Hitler paktum miatt az utolsó politikai hazát is elvesztő emigránsként, irodalmi hazát sem ismerő

magyar íróként, koncentrációs táborok elé néző zsidóként... Az egyetlen, legutolsó Haza tehát: húsz küzdelmes évének kitartó társa, „világcsavargó” életének szellemi és anyagi támasza, akiről joggal írja naplójában, hogy elválaszthatatlan tőle a tulajdon erejének ereje, s Ő az, akihez „a lét hidegében van hová fordulni melegért”, vagyis, ahogy egyik drvari versében definíciószerű tömörséggel megállapítja: Ő a „Ház, Hazám, Egy-Szentem”.

S mintha a legkülönbébb hazátlanságok nem lennének elégségesek szerzőnk létpasszivitásba döntéséhez, ez a Ház, ez a Haza, ez a legutolsó Egy-Szentség is roskadozni kezd, alapjaiban rendíti meg a kettőjük életébe váratlanul berobbanó Harmadik. S naplójában hiába bizonygatja magának a tizennyolc éves tüneménytől meglepett és megrészegített negyvenéves „világcsavargó” a legkétségbeesettebb variációkban, hogy az ő életéhez csakis amaz Egy kell – a Harmadik is van, létezik, a racionálisan felfoghatatlan, örvénybe húzó, egész egzisztenciát fölkaparó shakespeare-i Szerelem, Fátum, Sors köznapi megtestesítője, akit a leglogikusabbnál is logikusabb „ellenérvekkel” és „appage Satanas”-okkal sem lehet elhessegetni. Nem mintha maga a Harmadik volna az agresszívan kötődő, hanem pusztán azért, mert a hármuk közé beállt, számukra is irracionális *viszony* az, ami makacsul kötődik, rátapad életükre, s nem tágít. *Ezért* bizonyulnak oly hiábavalónak a legkülönbébb „teóriák”, melyekkel szerzőnk védekezni próbál a hazátlan életét egyszerre megáldó és megverő szerelem, a léte legutolsó fix pontját, a „Ház, Hazám, Egy-Szentem” valóságát ostromló viszony ellen. Mintha csupán azon múlna, hogy szépséges káprázatként szertefoszlik, meg nem történtté válik-e az egész misztérium, hogy ő, a legfőbb „médiüm”, megtalálja-e a jelenség kiváltóókat, eredetét, igazi nevét – a napló írója valóságos

megszállottként kutatja, keresi, vizsgálja, hogyan történhetett meg mindaz, ami – megtörtént. S hasztalan. Végül aztán a napló mellé egy új forma siet segítségül: az „élet” regényírásba fog, s ami az „objektív valóságban” három, egyaránt szerencsétlen ember között történik, az az *Áron szerelmében* mint Liza, Áron és Ökörszem története objektiválódik *ugyanazon* pszichikai-lírikusi vezérmotívum köré, amely a naplón is végigvonul: „*Honnan ennyi ellentmondás egy emberben?*”

A válaszkísérletek során érvényesülő *közvetlen* vallomásosság általában mentes attól az önleplező és önszépítő szándéktól, amely még a vallomás műfajának óriásainál, például egy Szent Ágostonnál, Rousseau-nál, Montaigne-nál vagy Tolsztojnál is elő-előbukkan a teljes feltárulkozás igényével születő sorok mögül, s amely a „beismert” gyarlóságokból, a „megbánt” magánbűnökéből is – erényt akar olykor kovácsolni. A Sonja-fátum is büntudatot szül ugyan a naplóíróban életének Társa iránt, azonban ez a büntudat a naplójegyzetekben nem annak a szemforgató „önvádnak” a formáját ölti, amellyel például a „házasságtörő” Lev Nyikolajevics gyötri magát amiatt, hogy módszeresen „csalja” Szofija Andrejevát a muzsik lányokkal... A *Honfoglalás előtt* írójának büntudata mögött ezzel szemben ugyanaz a méltóságteljes, mindennemű „hamuszórást” megtagadó felismerés lappang, amely az *Áron szerelmében* a „*vagyok, aki vagyok*” krédójaként kap hangot. „Bűnös, én? Azért mert én az vagyok, aki vagyok?” – kérdi Áron, midőn a rászakadó Ökörszem-fátummal „megcsalja” Lizát, életének hűséges és nélkülözhetetlen társát, s ennek a mindennemű térden csúszást elutasító, emberien méltóságteljes kérdésnek az anticipációja ott van már az Áron-regény életmásában, a szarajevói naplóban is: „*Én is csak ember, nagyon is ember vagyok.*”

Ehhez a lakonikus beismeréshez aztán, mint láttuk, a napló írója nem úgy viszonyul, mint ahogy olykor még a konfesszió legnagyobbjai is viszonyulni akarnak, úgy ti., hogy a *csak ember vagytok* tényének méltóságteljes beismerése közben titokban mégiscsak – szentnek szeretnék látni és láttatni magukat... Nem „szenteskedés” tehát naplóírónk büntudata, de nem is amorális közömbösség avval szemben, aki ellen vét; szelíd, mellverdesést nem ismerő, ironikus önbírálat inkább: „Ha mostanában meghalnék... nem gratulálhatnék az Úrnak a művéhez, aki én voltam... Be kell látnod – mondanám neki –, ez nem a sikerült eseteid közül való volt”... Ami a naplóban a közvetlen vallomásosság e tárgyilagos, a naplóíró sem eszményítő gyakorlatával szemben leginkább bántó kivétel, az az, hogy a szerző állandóan számonkéri a „Ház, Hazám, Egy-Szentem” legelső, másnak adott ölelését, miközben úgy tesz, mintha nem akarna tudomást venni – egykori önmagáról. Arról a tizenéves szabadkai kamaszpoétáról és – akkori naplója tanúsítja – vidékies Don Juanról, aki napról napra rutinosan jegyzi fel a különféle kalandokat, melyeket katonafeleségekkel, parasztlányokkal, úri- és háziasszonyokkal él át.

Az ellentmondások kusza szövevényére, melynek a naplóban és az *Áron szerelmében* is a *paradoxon* a központi megjelenésformája, a *Honfoglalás előtt* nem ad, természet-szerűleg nem adhat végleges és teljes magyarázatot. S nemcsak azért nem, mert a szubjektívnek induló naplóból a szerző később szándékosan kizár minden közvetlenül személyeset, s csak az objektív háborús krónikára összpontosít. Nem adhat a napló teljes választ erre az egyszerre lírai és drámai, a paradoxonok sokaságából épülő motívumláncolatra már csak azért sem, mert az „kilép”



mind a *Honfoglalás előtt*, mind pedig kéziratosságot folytatásának időkereteiből.

Két szempontból azonban kétségkívül adekvát részmagyarázatot ad könyvünk is a legutolsó Haza porba döntésével fenyegető elemi áldásra/csapásra.

Az egyik releváns ok, mely a Sonja-drámát kiváltotta, nyilván abban az életrajzi tényben kereshető, amelyet szerzőnk igen találóan és leleményesen – „gyönyörismeret-furdalás”-nak nevez.

Ó, partok, virágok, egek, lányok!  
Átölelni mindent, mint Poseidon a tengert!  
Minden világot karomba zárok  
s vágyva imádlak ó, Élet, ó, fénylő  
isten-kert!

– harsogta egykoron az *Éjszakák és hajnalok* ifjú, dionüszoszi mámorokban és egzaltációkban égő poétája a pán-erotikus hitvallást, s a Sonja-dráma *végző soron* nem más, mint kései visszhang e negyedszázaddal előbbi, harsogó életprogramra. A világölelő ifjonti nosztalgiák ugyanis a szabadkai közjáték után majd negyedszázadon át csak részleges – amaz Egy által történő – beteljesülést ismertek, egy jelentős hányaduk viszont inkognitóba szorultak, a „gyönyörismeretfurdalás” illegális formájában, szintén egyfajta emigrációban létezett mindvégig, akárcsak Sinkó maga is. S a Sonja-dráma ennek az egzisztenciális hiánynak akart kései pótléka lenni: „... egyszerre éreztem, hogy Sonja nem Sonja, hanem mindaz, amit sose öleltem és sose fogok megölelni és sose fogok látni”...

Másrészt, a szóban forgó dráma egzisztenciális gyökerét a vészesen reálissá lett elmúlástudatban kell keresnünk. „Minden katasztrófa, pestis, háború, polgárháború visz-

szasajogtatja az embert az élet fundamentális tényéhez: a szexushoz. Minden világegésben ősi izzásban tör fel ez is a felszínre. Az elementáris, mint egyetlen megmaradt igazság, a láva, mely betölti a vákuummá vált világot” – olvashatjuk egy helyen, távoli utalásként a szerző *saját* drámájára is, hogy másutt immár nyílt megnevezésére is bukkanjunk az igazságrészesletnek: a Sonja-dráma végső soron s nem utolsósorban a minden vonatkozásban hazátlan s egy egészen konkrét, tapintható létveszélynek kitett ember végső, nemlét előtti kötődése – az élethez: „néha elfog az elképzelés, hogy mielőtt koncentrációs táborban vagy aláhulló bomba alatt fejezném be napjaimat, a közeli és közeledő vég előtt még egy utolsó szép újságot küldött nekem búcsúztatónak a sorsom.”

### 3.

Az első boszniai hónapok után Sinkó Ervin naplója jórészt „elkomolyul”, szándékoltan objektív, jobbára személytelen krónikási hangvétellű lesz, s többször is fel-feltör belőle az írói tendencia, hogy ami privát, az nem kaphat benne helyet. Evvel a szándékosan fölvetett naplóírói modorral azonban csak a *közvetlen* vallomosság halkul le, *közvetve* viszont továbbra is ugyanazon vallomásos ember nyilatkozik meg, aki akkor is lényegeset közöl önmagáról, rejtett szubjektivitásáról, amikor azt hiszi, csupán a kívülről szemlélt háborús valóságról vezet krónikás jegyzeteket.

E *közvetett* vallomásosság mindenekelőtt egy ízig-vérig etikus embert, egy életközegét kifinomult erkölcsi érzékenységgel szemlélő, s etikus fantáziájának hála: nemcsak

szemlélő, de „stigmatikusan” megszenvedő embert revelál.

A párizsi állomásjelenet emléke, amikor a gázálcot viselők rá se hederítenek a többiekre, akik álc nélkül várják – a halált; a szarajevói čaršija szép tere, az alkalmi munkára váró, ijesztően rongyos emberekkel; az orvosok, akik egészségügyi körutaikon hivatalból arról szavalnak a Szarajevó környéki, szó szerint éhező parasztnak; hogy – egészségük érdekében mindennap meg kell mosdaniok; a 16 000 szarajevói iskolás gyerek pedáns orvosi felügyelete – s az egyetlen diákmenza a városban, ahol száz gyerek étkezhet csupán; a rongyokba öltözött, félig meztelen ember a téli fagyos szekéren, amint jajgatóan szép bosnyák nótát énekel; a koldus, aki méltatlannak tartja magát a csengőhasználatra, s helyett halkán koppint az ajtón; a puskás csendőr, amint húszfokos hajnali hidegben megbilincsel, ingujjra vetkőztetett embert kísér az állomásklozettba; a tizenhat éves tüdőbeteg szobafestő, aki hamis orvosi bizonylatot kér, hogy munkához és betevő falathoz jusson; a fiatalember, aki cipő híján zsákszövetbe bugyolált lábbal jár az utcán; az öreg muzulmán, aki a tapintatlan kérdésre, hogy hogy van a felesége (időközben meghalt!), tapintatosan csak azt feleli, köszöni, most már jól; a naplóba átvett újsághír egy szerbiai kettős kivégzésről, amikor is az egyik halálraítelt a bitófa alatt – hogy addig is meghosszabbítsa életét – vég nélküli rendelkezésekbe kezd... Mindezek s a hozzájuk hasonló apró, de gondosan feljegyzett életjelenetek, sorstörédek és szenvedés-dokumentumok közvetetten ugyan, de mégis egészen egyértelműen arról vallanak, hogy aki mindezt fontosnak tartja gondosan feljegyezni – feje fölött a „rettenetes európai éggel” –, az elsődlegesen *etikusként*, s nem pedig általánosító, a részletek fölött

átsikló politikai perspektívából szemléli a tőle elválaszthatatlan, nem pusztá „külvilágot” jelentő objektív valóságot. Az embertelenül emberi, sőt általában: az *élő* világot. Hisz a fenti és azokhoz hasonló emberi életmozgásokon kívül nem ritkák a naplóban az olyan bejegyzések sem, amelyek a *minden* élővel, *minden* szenvedő lényvel való etikus azonosulás készségéről tanúskodnak. Egy veréb az ágon, az ablak előtt, tizennyolc fokos hidegben; egy háromlábú fehér macska, amely valamilyen közelharcban veszthette el a hátsó bal lábát; a szarajevói gidres-gödrös utca, ahol homokkal megrakott kocsikat vonszolnak a kis boszniai lovak, „*akiknek*” e keserves munkája miatt „a Čemerlina ulica biztos bizonyíték az Isten léte ellen”; a nyilván levágásra szánt kakas, amint háziasszonya nem összekötött lábakkal, fejfelé tartva viszi az utcán, hanem a karján tartja, a másik kezével simogatva a taraját; a világtól elvágott, behavazott koncentrációs táborra hasonlító Drvar, ahol néhány tucat ember kivételével mindenki koplal, „beleértve az olaszok szomorú, meghatóan okos szemű, nagy fülű öszvéreit és lovait – és a civilek barmait is”: aki mindezt szintén fontosnak tartja bejegyezni a háborús krónikába, az nyilvánvalóan nemcsak a szenvedő emberiséggel, de *minden* élővel együtt érez és együtt szenved.

Ebből az ízig-vérig etikus valóság szemléletből következik aztán az is, hogy a naplóban a dologi világ, a technikai civilizáció, az anyagi kultúra, de jórészt még a természet is pusztá dekorációként, holt „*exteriórként*” bukkan elő, ha egyáltalán előbukkan: az „objektív” – közvetetten vallomásos – krónikást a világ szubjektív tényei, az *élő, tehát szenvedő* valóság érdekli mindenekelőtt és mindenekelőtt.

S csak látszólag különös, de épp a *minden* élővel való

etikus azonosulás-készsége miatt nagyon is logikus, hogy Sinkó, a végső létveszélynek kitett emigráns zsidó milyen toleranciával, a helyzete indokolta fanatizmus és jogos acsarkodás teljes kizárásával viszonyul – még tulajdon üldözőihez, életveszélyének megtestesítőihez is. E különös toleranciára a napló megadja az explicit magyarázatot: „ez talán maradványa az egykori hitemnek, alighanem kiírthatatlan maradványa annak a hitnek, hogy mindenkivel lehet beszélni, mindenkihez vezet út”. Arról, hogy itt csakugyan Sinkó kiírthatatlan hitéről van szó, a napló mellett az egész opus is tanúskodik: Sinkó Ervin életművét műfajra való tekintet nélkül az *etikus fantázia* állandó jelenléte határozza meg, talán a legdöntőbben. Az erkölcsi szenzibilitásnak az a képzelet révén megnyilvánuló ereje, amely még a legtorzabb, legembertelenebb emberi életekkel és sorsokkal is együtt tud éreztetni: ez a minden vérbeli etikusra egyaránt jellemző alkati képesség a magyarázata annak, hogy Sinkó opusában az emberi gyöngeségek, talajszínti sajátságok és trivialitások, de a mocsoknak és bestialitásnak legkülönfélébb módozatai is túlmutatnak önmagukon, s az embertelenség felszíne alól eredendő szépségében sejlik föl az életkörülményekkel megnyomoritott ember igazibb arca; pillanatnyi nyomorúsága és bestialitása mögül: potenciális embersége. Amikor tehát a naplóíró Sinkó – az életművét nem ismerők számára teljesen érthetetlenül – megértő, ha nem is igazoló, toleráns, ha nem is szolidáris magatartást tanúsít *saját* életének *közvetlen* veszélyeztetőivel szemben is, akkor nem az osztályéberség hiányáról, hanem az egész életét és művét determináló *alkati* humanizmusról tesz tanúságot. Arról a szubjektív etikai hatalomról, amely semmilyen körülmények között sem engedi meg, hogy ő is védtelen kiszolgáltatottja legyen a „véres mí-

tosz” fanatizmusának, hisz állandóan és ellenállhatatlanul azt sugallja neki – amint naplójának egyik szép vallomása közvetlenül is tanúsítja –, hogy „mindenki, mi mindnyájan jobbak vagyunk belül, mint az életünk, melyet ma élünk.”

#### 4.

„Az érzékelhető valóság az én számomra egyszerűen mindig minden csodás történetnél izgatóbb és csodával és relytéllyel telítettebb volt. Mindig úgy éreztem, hogy a legnehezebb a valóságot utolérni, és a maga kivételes, mindig kivételes egyéni valóságában megörökíteni” – vallja Sinkó az *Egy regény regényében*, s ez a vallomás egész íróságának fontosságban mindjárt a líraiság után következő meghatározójára, a *dokumentálás szenvedélyére* utal.

A boszniai „naplómánia” melletti kitartásába is – a felszínen maradás, a „dialogizálás”, a ki nem simulás kényszerén kívül – lényeges imperativusként játszott bele a dokumentálás benső kényszere. Naplóíróként betelt és leszámolt már mindennel, ami privát, ami összegubancolódott magánegzisztenciájával, a Sonja-fátummal és annak kísérő paradoxonaival, az abszurditás határterületére csúszott „benső” életével kapcsolatos – azonban a naplót mégis folytatja. Ha nem is *teljes* írói egyéniségével, hanem annak csak „egyik felével”, ha nem is lírikusidokumentarista szenvedélyének *egyidejű és azonos mértékű* érvényre juttatásával, de legalább a „nem-privát” tartalmakat programatikusan kirekesztő (a *közvetett* vallomással azonban részben mégiscsak megszólaltató) objektív krónikási szándékkal. Sietni, takarékoskodni az idővel, rögzíteni mindent, ami a látottak és hallottak

közül lényegesnek tűnik, mert a háborús gyorsasággal berobbanó holnap már új látványt hoz, amit szintén meg kell örökíteni, amit szintén szembe kell szegezni a felgyorsult Idő múlásával: a *Honfoglalás előtt* „objektív” oldalain a krónikási sietség, az idővel folytatott, nemegyszer reménytelennek bizonyuló alkotói harc vezérmotívumként vonul végig, s a valóság utolérésének és kivételes egyediségben való megörökítésének sinkói imperatívusáról tánúskodik.

S micsoda valóság vonul el nap-nap után a krónikás szemei előtt! Egy széthulló ország, egy tragikusan heves, kölcsönös fanatizmussal kirobbanó polgárháború, három fasiszta hatalom zűrzavaros váltakozása, a megfélemlített nép őrlődése a táborok között – mindez együtt, kaotikus egyvelegben hömpölyög Drvar krónikása előtt a helyi felkelést megelőző időkben. S e krónika autentikus értéke éppen abban van, hogy a szerző nem törekszik mindenáron „ideologikus rendet” teremteni ebben a hömpölygő zűrzavarban, hanem a filmkamera „hidegségével” és gyorsaságával rögzíti az elvonuló látvány mozzanatait, s „vágáshoz” és „montázshoz” csak akkor folyamodik, amikor a túl gyors események utólagos dokumentálásra kényszerítik. A krónika egy-egy jelenete ily módon meg-hökkentően nyers és kommentárta szoruló, néha pedig „egyoldalú” marad, azonban ez a látszólagos fogyatékos-ság az összképben nyilvánvaló erénnyé lesz: a boszniai háborúnak és polgárháborúnak végül is autentikus, valóságához tapadó és „retusálatlan” képe áll össze a naplóban, amelyet a nyers, stilizálatlan részletek nem gyengítenek, csak éltesebbé tesznek.

E stilizálatlan krónikási valóságábrázolás Sinkó Ervin sajtósági történelemszemléletét – a történő történelem vízióját – revelálja. Ennek valóság-hű értelmezéséhez

pedig elengedhetetlenül szükséges, hogy a puszta naplószöveg mellett állandóan szem előtt tartsuk a *körülményeket* is, melyek között e szöveg papírra került. Három fasiszta hatalom – a német, az olasz és az usztasa – váltakozása képezi e körülmények döntő meghatározóját, s e hatalomváltakozás eredményeként a napló objektív, krónikási lapjai kisebb vagy nagyobb mértékben, de egyaránt konspiratív jellegűek: a szerző intim politikai rokonszenve, a történő történelmmel szembeni valódi magatartása jobbra csak rejtjelesen nyilvánulhat meg, ha egyáltalán megnyilvánulhat. Hogy nemcsak *hallani* kell a szöveg immanens jelentését, de *látni* is – jelképesen szólva, hogy egy-egy mondat, nagyobb bejegyzés vagy fejezet papírra vetésekor *melyik* fasiszta hatalom járőre sétál az ablak alatt –, ezt az igényt a boldog Utókor olvasójával helyenként maga a napló írója is közli, amikor – az *Egy regény regénye* szóhasználatával – önkéntelenül is „átszól az idő kerítésén”, s mintegy a gyengébbek kedvéért afféle módszertani utasítást ad krónikási valóság szemléletének majdani tárgyilagos értelmezéséhez. Amikor például 1941 októberében azt írja a drvari usztasa uralomra vonatkozó előbbi följegyzéseiről, hogy óvatosságból sem írhatott be mindent „az amúgy is veszedelmesnél több naplóba”; amikor arról vall kivételes nyíltsággal, hogy az ellenféllel – a nacionalista elemekkel s a kezdetben még zsidómentéssel is ravaszkodó olaszokkal – szemben is „a naiv kérdezők szerepét” játsszák élettársával, állandóan ügyelve arra, el ne vessék a sulykot, az őszinteséget a nyíltszívűségig fokozva; vagy amikor az egykori jugoszláv tiszt „radikális” elszerbesítő tervével szembeni averzióját nyilatkoztatja ki, mondván, „már megtanultam, hogy több érdekeset tudok meg abból, ha másokat hagyok beszélni – úgyhogy a kétségeimnek (...) csak halkán s



csak annyiban adtam kifejezést, hogy a (...) patrióta minél több bepillantást engedjen a saját gondolatmenetébe”; vagy amikor a knini Artuković-plakát olvasását idézi fel, s megállapítja: „Már mindenki megtanulta, hogy nem szabad érzelmeket nyilvánítani (...) dresszírozva vagyunk mind a legbizalmatlanabb óvatosságra” – akkor nemcsak arról a magánstratégiáról vall, amelyet az „életben”, annak veszélyesebb időszakában és helyzeteiben kényszerült alkalmazni, hanem egyszersem mind irodalmi – naplóiírói – stratégiáját is fölfedi; közvetve bár, de igen egyértelműen fölhívja a figyelmet történelmi krónikájának többé vagy kevésbé, de csaknem állandóan *konspiratív* jellegére.

## 5.

A történő történelem sinkói szemlélete a föntiek ellenére is viszonylag könnyen rekonstruálható a *Honfoglalás előtt*/ből, kül- és belpolitikai, osztály- és nemzeti szempontból egyaránt.

A „szánalmasan gyáva és szemérmetlenül óvatos – és mindenekfelett kényelmes” polgári magatartás kritikája; a nagyburzsoázia remek „szociálpszichológiai” portréja, melynek alapvető vonásait a népközöségtől való teljes idegenség s mindennemű közösségi – háborús sorsközöségi – szolidaritás hiánya képezi; a plebejus módszerektől és plebejus elemektől iszonyodó, „fehér kesztyűs fasizmusról” ábrándozó burzsoá-fasiszta típusának megkapó krokija; a lumpenproletárok és entellektüelek egyik sajátos, fasizálódásra hajlamos fajtájának leleplezése: ezek az elemek alkotják a *Honfoglalás előtt* osztályszemléletének tagadó/elutasító részét. A pozitív, affirmáló szemléleti elemet viszont a nyilvánvaló munkáspártiság képezi.

Mint ahogy az egész Drvar is két szigorúan elkülönülő táborra, a hivatalnokrétegre és munkásságra oszlik, szerzőnk szimpátiái is szemmel láthatóan megoszlanak: kisebb lelkesedéssel és több kriticizmussal viszonyul a tisztviselő apparátushoz, a munkásságot pedig nemegyszer valóságos áhítattal övezi. „A munkások fejében zűrzavar, de ösztöneikben és szívükben pompásak s nagyon okosak, hogyha arról beszélnek, hol az ellenség, akitől *nincs* várnivalójuk.” – „A munkások – ó de nagyszerűek!” – „Tegnap a Radnički domban (...) nagy munkásgyűlés. Nagyon szerettem volna bemenni, megtudtam volna legalább valamit az itteni életről, de ha oda beteszem a lábam, vagy csak a közelébe megyek is, azonnal akkora feltűnést keltek – s annak minden következményét is felidézem. Így tehát a teljes inkognitó, mint életforma – inkognitó és némaság.” – „Az otthon érzése, amivel a sztrájkoló munkások között az utcán áthaladtam. Természetesen egy hangot nem szólhatok velük, de csak azért, hogy tovább legyek köztük (...), az utcán fel-alá járva olvastam el az újságot.” – Az ilyen és ezekhez hasonló érzelmekítőrések nemcsak pusztán munkásszimpatiáról vallanak, hanem teljes – politikai, morális, érzelmi – *azonosulás*ról is. Az együvé tartozás tudatáról, mely akkor kulminál, amikor az usztasák Sinkót is kényszermunkára viszik, s a drvári munkások nemcsak hogy a káröröm legkisebb jelét sem tanúsítják amiatt, hogy a „tétlenkedő zsidót” is befogta, lám, a hatóság, hanem egyetlen segítségkérő szó nélkül mindig úgy nézik, hogy segítsenek neki a számára különösen nehéz fizikai munkában... Ezért az önzetlen *gyakorlati* szolidarizálásért aztán a drvari munkások minden túlzás nélkül minősülnek olyannak a naplóban, mint akikre „csak bámulattal és lelkesedéssel lehet, amíg élek, emlékezmem”...

A szabadkai, vegyes nemzetiségű munkásotthonban internacionalistává érett Sinkó európai emigrációja során is természetszerű otthonossággal mozgott egy-egy ország népe körében. Ha a moszkvai naplót olvassuk – az orosz nép lelkes dicséretével, ha a párizsit – akkor a franciák iránti ugyanolyan lelkes szimpátiával találkozunk, s mi sem természetesebb, hogy boszniai naplójegyzeteiben az ottani népek – szerbek, horvátok és muzulmánok – spontán dicséretét olvashatjuk nemegyszer, miközben a szülőföldet, Bácskát megszálló magyar fasiszták rémtetteinek híre is logikusan bukkan föl a jegyzetekben. Az usztasa, olasz vagy német fennhatóság alatt levő Drvaron szerzőnk érthetően az abszolút többséget képviselő, de mégis leginkább sanyargatott szerb nép iránt érez erőteljesebb rokonszenvet, hisz elsősorban velük van *közvetlen* sorsközösségben: a „katolikus” hatalmak, különösen az usztasák, a zsidókat hasonló megkülönböztetésben részesítik, mint a pravoszláv szerbeket. Amikor tehát a Drvarról kitoloncolt szerbiai eredetű szerbokről azt írja naplójában, hogy 1919 óta – a magyar forradalmi népközösség kötelékeiből kiszakadva – sehol olyan mértékben otthon nem érezte magát, mint ennek a népnek a körében, vagy amikor például a szerb nemzetiségű írástudatlan szolgálófiú „elképesztően helyes” történelmi és politikai elképzeléseit dicsérve megállapítja, hogy ez a nép nacionális szempontból a legérettebbek közül való, mert a régi és a közelmúltig nyúló harcainak egyformán élő maradt az emléke – akkor nem holmi prekonceptióra alapozott „nemzeti részrehajlásról” tesz tanúságot, hanem egyszerűen csak felfokozott szolidaritását nyilvánítja ki a nép iránt, amellyel az adott politikai helyzet szoros sorsközösségbe vetette őt is, a hazátlan, de magyarságát soha meg nem tagadó zsidó internacionalistát.

Ennek az ifjúkorában megszilárdult internacionalizmusnak köszönhetően szerzőnk adekvát kritizizmussal tekint az usztasa-csetnik nacionalista fanatizmusra. Sőt, ezen túlmenően, határozott elképzelése is van arról, hogyan, milyen módon, milyen politikai magatartással lehetne véget vetni a kölcsönös bosszúállás circulus vitiosusának. Elképzelésének hatékony és célszerű voltáról s nem csupán saját morális fölényéről tesz tanúságot, amikor az usztasák elől menekülve, a šibeniki nagyszerb tiszték bosszúálló terveivel szembeszegezi a maga *kárma*-ellenes, de nemcsak mélységes humánusra, hanem meglepően gyakorlatias *politikai* előrelátásra is valló kérdését: „Hogyan akarják Jugoszláviát újra restitálni, ha majd a muzulmánokon és horvátokon vett bosszúval kezdik? A horvátokat ért sérelmek egyengették az utat Pavelićnek, az usztasák azzal jöttek, hogy bosszút kell állniuk, maguk is a vendettáról álmodnak – hogyan születhetik majd meg a délszláv népek testvérisége, ha nem lesznek okosabbak a szerbek, mint ma az usztasák? Nem látják, hogy az usztasák a Hitler diadalmának csak egyik fele – a másik felét maguk szállítják Hitlernek, amennyiben belenyugszanak, hogy ellenségnek nézzék a horvátokat?” Nem folytatni tovább a testvérgyilkos bosszúállást, nem azzal munkálkodni Jugoszlávia újratemtésén, hogy egyik vagy másik *népet* vonják „felelőségre” a történekeért, az ország gyors kapitulációjáért és széthullásáért, hisz azért nem ez vagy az a nép, hanem a jugoszláv népek nacionalista burzsoáziája a felelős: anélkül, hogy ennek valamiképpen is a tudatában lenne, szerzőnk voltaképp a JKP akkori állásfoglalását vallja magáénak a testvérháborús fanatizmusmal s a létrehozandó új Jugoszlávia majdani nemzeti politikájával kapcsolatban.

A *Honfoglalás előtt* elszemélytelenített, krónikási részének első lapjai arról tanúskodnak, hogy írójuk ekkor még – 1941 tavaszán – a történő történelemből egyedül a kibontakozó polgárháborút és testvérharcot látta meg drvari elszigeteltségében és inkognitójában. A széthulló Jugoszlávia tizenkét napos háborúját a teljes dezorganizáltság, a fasiszta megszállókkal szembeni tehetetlenség megnyilvánulásaként értelmezte, s az ország politikai valóságának ekkortájt csupán a felszínét észlelte még; hogy mi készül s milyen társadalmi energiák várnak megmozgásra a „föld alatt”, a JKP vezetésével, azt naplója tanúságaként nem is sejtette. Antifasiszta szabadságharc és népi forradalom ebben a széthulló kis országban? Hisz egy Franciaországban is azt tapasztalta néhány hónappal azelőtt, s párizsi naplójában kétségbeesve rögzítette is, hogy a hagyományosan forradalmi, hatalmas francia munkásság is tehetetlen, s nem is gondol forradalomra... A tizenkét napos háborúban megsebesült – legtöbbször félreértésből, gyanakvásból, egymásra való lövöldözés közben megsérült – emberek látványa az orvos feleség drvari kórházában, majd a helybeli szerbek és horvátok körében egyaránt készülő „jegyzékek” a likvidálásra kiszemelt emberek névsorával, a kölcsönösen pattanásig feszült, egyelőre még elfojtott indulatok, a polgárháborús utca-hangulat – mindez az esztelen testvérharc, az értelmetlen embermészárlás előjele volt csupán Sinkó számára, s mint naplója bizonyítja, a boszniai kisváros polgárháborús hangulatában és testvérgyilkolásra készülő valóságában „áttekinthető, éles képét” látta annak, ami nagyban az egész országban történt. Amikor pedig – 1941 júliusában, a drvari felkelés napjaiban – testközelből

is tapasztalhatta volna, hogy a látszólag csak nacionalista ellentáborokkal megvert Boszniában egy harmadik, forradalmi tábor is történelmi színre lép – addigra már újabb s még teljesebb elszigeteltségben, a spliti olasz kórházban tartózkodik, s a vörös Drvarnak és felszabadított környékének – a boszniai felkelés gyújtópontjának! – csak a torzhírei jutnak el hozzá. „Drvar Splittől autón pár óra – és ez volt az örjítő, épp ez a kis távolság, mely mégis áthidalhatatlan lett. Splitben, akinek rádiója volt, többet tudhatott arról, mi történik nap-nap után Londonban, mint arról, hogy mi történik hetek óta Drvaron” – szól szerzőnk utólagos panasza a spliti elszigeteltség miatt, s ugyanaz a panasz ismétlődik meg a Drvarhoz még közelebb eső Kninnel kapcsolatban is: „De hogyan vár az ember 1941 őszén Kninben híreket? Arról, ami bent az országban történik, legkevesebbet a horvát újságokból lehet megtudni, s ezek is Kninbe meglehetősen rendetlenül és mindig késéssel érkeztek. És semmiképpen, se olasz, se horvát újság, természetesen, Drvarról nem beszél.” Így aztán, teljes izoláltságára jellemzően, Sinkó csak néhány nappal Drvarra való visszatérése – néhány nappal a forradalmi város és felszabadított környékének olasz bevétele előtt – tudja meg, hogy a történelmi jelentőségű felkelést – a kommunisták, nem pedig a nagyszerb nemzeti elemek szervezték és vitték diadalra...

A háromhavi dalmáciai tartózkodás utólagos krónikája – amely, ne feledjük: a kommünt felszámoló, *ellenforradalmi* Drvaron íródik! – a konspirálás mellett már csak a dalmáciai elszigeteltség miatt is viszonylag kevés információt közöl az 1941 nyarán kibontakozott boszniai és tengeremelléki forradalmi mozgalomról. Azok a portrék viszont, melyeket szerzőnk a spliti kórház sorstárs kommunistáiról és markáns szabadkőműveséről készít, s az

a *mód*, ahogy ezeket az arcéleket minden konspiratív tilalom ellenére fölvezolja – egyértelműen tanúskodnak nemcsak mozgalom-szemléletéről, hanem antifasiszta és forradalmi mozgalomunkkal való intim, egyelőre még nem tevékeny azonosulásáról is. A drvari kömmün krónikája, melyet a partizánorvos Sinkóné vet papírra, valamint a kömmün veresége ellenére is újra fölerősödő környékbeli partizánmozgalom aztán radikálisan megváltoztatja szerzőnk kezdeti tévhitét, hogy Bosznia csupán a polgárháborúra készült fel igazán, tragikus „alapossággal”; 1942 tavaszán – nem úgy, mint egy évvel azelőtt, a tizenkét napos háború idején – már hinni tud az antifasiszta ellenállás boszniai sikerességében, s egyik naplójegyzetében merő együgyűségnek tartja az egykori jugoszláv katonatiszt „szaktudományos” előrelátását, hogy az olaszok nehéztüzérsége minden probléma nélkül szisztematikusan végezni fog a fegyvertelen partizánokkal...

## 7.

A megszálló hatalmak közül a *Honfoglalás előtt*ben kettőnek: az olaszoknak és az usztasának jut kiemelkedő szerep, lévén hogy a német-olasz nagyhatalmi egyezkedés értelmében a Sinkó-járta területek az olasz érdekszférába tartoztak, ahol az NDH-nak is jutott némi hatalmi morzsa...

S valóságos történelmi iróniának – tragikus iróniának! – tekinthető, hogy az olasz megszállók és „hazai” kiszolgálók, az usztasa vazallusok közül ez utóbbiak voltak a szadistábbak a megszállt szerb és muzulmánlakta területeken. Történelemtudományi tény ugyanis, hogy Musso-  
lini megszálló stratégiájának egyik sarkalatos „irányelve”

volt a látszólag „békés”, „neutrális” hódító politika s a ravasz „ingázás” a testvérharcba szállt jugoszláviai népek között. Boszniában e stratégia a megszállás első időszakában abban nyilvánult meg legszembeötlőbben, hogy az olaszok a túlnyomórészt szerb lakosság „védelmezőjeként” léptek föl az NDH hóhéraival szemben, s tömegesen szöktették – a *Honfoglalás előtt* tanúságaként is – a pravoszláv, muzulmán és zsidó lakosságot a „tisztán” olasz területekre. Nemcsak a saját életének megmentése miatti hála íratja tehát Sinkóval, hanem a történelmi valóság is, hogy a spliti kórházban „internáltak levelei és szavahihető elbeszélések szerint – paradicsomi jólétet jelent (az olasz internáció) azoknak a sorsához képest, akik ott maradtak usztasaországban.”

A partizánmozgalom erősödésével, vagyis a „békés” megszállás hadi kudarcának közeledtével azonban e „humánus” politika is rohamosan változik. Mint már utaltunk is rá, Sinkó háborús naplójának integrális szövegéből a történelmi tényeknek megfelelően bontakozik ki e „metamorfózis”: az olasz megszállás „idillikusnak mondható szakaszát” szerzőnk szerint már 1941 októberétől egy „kevésbé kedélyes korszak”, „az olasz megszállás második, még békés, de már robbanásokkal fenyegető korszaka” követi, hogy végül a „harmadik fázist” immár „az olaszok »békés megszállási« módszereinek, illetőleg magának az olasz megszállásnak hamar bekövetkező véres csődje” jellemezze.

A *Honfoglalás előtt*be bekerült naplójegyzetek még csak ezen első, „idillikusnak mondható” időszakot fogják át, azonban már a szerző dalmáciai hónapjait ecsetelő fejezetben is fel-felsejlik e viszonylagos „békesség” visszája is. Kiderül például, hogy az olaszok mentőakciói mögött szentimentális tényezőktől mentes politikai célok, min-



denekelőtt a sikeres kollaborálás és az antikommunista írtóhadjárat céljai húzódnak meg; hogy Splitben az olaszok zsidómentése vad antiszemita propagandával vegyül; hogy a kívülről nézve még „békés” megszállás kulisszái mögött az olasz katonai börtönökben a hazafiak, mozgalmi emberek és harcosok – meg az alaptalanul meghurcolt közönséges polgárok rettenetes kínzása tombol máris... A fejezet s egyúttal a *Honfoglalás előtt* utolsó lapjain aztán már földereng az olaszok „ingázó” politikájának valósága, ti. az uszítások s az akkortájt már fölerősödött Kninska krajina-i csetnikek közötti haszonelvű taktikázás is („Kinek a szövetségesei az olaszok? (...) az olasz politika perfídiája épp abban áll, hogy kitér az egyértelmű válaszadás elől”), azonban e politika teljes lemeztelenítésére majd csak a *Honfoglalás előtt* időkeretéből kieső jegyzetekben, az olasz megszállás második és harmadik fázisának ecsetelése közben kerül sor. Ott adja majd meg szerzőnk e ravaszul „humánus” fasiszta stratégia definíciószerűen tömör meghatározását is: „*Ez az olasz politika: teremteni úgy borvátok, mint most újabban csetnikek által az áldozatokat – és aztán humanusan menteni őket.*”

Mindezek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy Sinkó Érvint, akit – ez tény – az olaszok mentettek meg a szinte biztos haláltól, ti. az uszításoknak a drvari kommün előestéjén megrendezett tömegmészárlásától, nem tudta tartósan megtevesztetni e politika külszínét; nem tudta megtréfálni a történő történelem ironikus fintora, hisz mielőtt az olaszok 1942 októberében feleségével együtt letartóztatnák, s a brači, majd a Rab szigeti táborba hurcolnák, „humanizmusuknak” teljes perfídiáját is fölfedi már, vagyis ő, a hamari áldozat, nem lesz saját meghurcolóinak fátyolos szemű előzetes fölmagasztalója.

## 8.

A belpolitikai, boszniai és dalmáciai valóság fent vázolt összképe mellett a *Honfoglalás előtt*ben föl-fölsejlik a „rettenetes európai ég” egy-egy távoli, de reményt keltő fénysugara is. Az antifasiszta blokk hadisikereit a napló írója csupán olyan – konspiratív – technikával örökítheti meg ugyan, mint amellyel baloldali belpolitikai elkötelezettségét is dokumentálta, s mégis, minden szűkszavúság ellenére is nyilvánvaló: a maga és a sorstárs milliók esetleges életben maradását az antifasiszta tábor mielőbbi felülkerekedésétől várja, miközben jól-rosszul leplezett türelmetlenséggel valósággal szurkol a Szovjetunióknak, hogy a Sztálin-Hitler paktumot „megszegve”, mielőbb aktivizálódjon maga is az antifasiszta világközdelemben.

Következetes, a maga léthelyzetével is indokolt antifasizmus; a sztálini külpolitika pozitív metamorfózisának reménye; ösztönösen is helyes szociális állásfoglalás a boszniai osztályviszonyok között; internacionalista álláspont Jugoszlávia nemzeti problematikájával kapcsolatban; intenzív szolidaritás az usztasák által sanyargatott népközösséggel; az usztasa és csetnik „mozgalom” egyforma kiszolgáltatottságának, vazallus-jellegének tudata; kezdetben nehézkes tájékozódás a boszniai és országos politika felszín alatti valóságában, ám a baloldali elkötelezettség nyilvánvaló jeleivel: tételesen így lehetne sommáznia a *Honfoglalás előtt* valóság szemléletét. Azokat a legfontosabb világnézeti elemeket, amelyek nélkülözhetetlenül szükségesek voltak ahhoz, hogy szerzőnk erőteljes *érzelmi* antifasizmusát és *elvi* baloldaliságát *harcos* antifasizmussá és *gyakorlati* forradalmisággá válthassa át.

Ehhez az átváltáshoz azonban a világnézet *önmagában*

elégtelennek bizonyult; szükség volt egy végső létveszélyre is, amely mintegy pótolni tudta a hazátlan értelmiségi egykori – 1919-es – heroizmusát.

S ezt a sorszerű pótlékot hozta meg az olasz letartóztatás 1942. október 31-én. Az olyannyira nehéz honfoglalás üteme aztán ettől kezdve rendkívül fölgyorsult. A rabi zsidótábor illegális népfelszabadító bizottságának elnöke, aki Hajon Viktoron keresztül kapcsolatot tart fenn a partizánokkal és a szomszédos szlovén internáló táborral; az aktivista, aki az olaszok kapitulálásakor s a szlovén sorstársakkal együttműködve részt vesz a zsidótábort őrző olasz katonaság leszerelésében s a hadianyag eljuttatásában a partizánokhoz; Rab evakuációs bizottságának a ZAVNOH által kinevezett tagja, aki a hadképes ifjúsággal, orvosokkal és önkéntes ápolónőkkel 1943 októberében átmegy a felszabadított területre; a partizán, aki Pajo Gregorićnak, a ZAVNOH titkárának ajánlatára a politikai biztosok mellett kulturális és nevelő munkát végez Kordun, Lika, Karlovac környéke s végül Šibenik partizán mozgókórházaiban: 1943 elejétől 1945 végéig ez a mozgalmas – és aktívan mozgalmi – út jelzi Sinkó Ervin újbóli sorbaállását, Hazára lelésének egyetlen hatékony eszközét.

A *Honfoglalás előtt* e hazára találásnak voltaképpen csak a nyitányát, a harmonikusnak nem mondható, nagyon is küzdelmes *kezdetét* tartalmazza; innen az utólagos, a sajtó alá rendező által adott kötet cím. Jelentősége azonban így is nyilvánvaló, önéletrajzi, irodalmi és historiográfiai szempontból egyaránt.

Ez utóbbi szempontból krónikánk nem tekinthető teljesnek, mindent áttekintőnek és sokrétűen átfogónak. S nemcsak a napló történelemszemléletének tárgyilagos értelmezéséhez olyannyira szükséges *konzpiratív* jelleg

miatt. Történeti irodalomként már csak azért sem lehet teljes az ilyen krónika, mert a még oly éles krónikási látás is szükségképpen korlátozott, térben és időben egyaránt, s természetes, hogy Drvar, Kninska krajina és Dalmácia 1941—42-es történelméről teljesebb és részleteiben pontosabb, kevesebb tárgyi tévedéssel megírt szakirodalom születik és született máris. Ami utólag íródik, az természetszerűen teljesebb, átfogóbb, az összefüggésekre pontosabban mutat rá, mint az, ami együtt születik a történő történelemmel, s a tudományos történetírásnak, de még a háborús memoároknak is kétségkívüli előnye ez a háborús *naplóval* szemben.

A boszniai naplóknak mint dokumentumoknak e „műfaji hátrány” ellenében azonban egy pozitív többletük is van: a *személyes hitel*, mely abban különbözik az emlékiratok „szubjektivitásától” és a tudományos történetírás „objektivitásától”, hogy a *közvetlen* tanúságtétel varázsával hat, s nem másnapos okosságokkal, bölcs „előrelátásokkal” és „összefüggésekkel”. Sinkó Ervin, a krónikás, tévedhetett egy-egy részlet beállításában, valamely esemény értelmezésében s egyik-másik szereplő jellemzésében; krónikájának autentikus értéke viszont az *egész*, az *összkép* megrajzolásának egyszerűségében van: így látta és élte a hazátlan „világcsavargó”, a nehéz küzdelmek árán, de Hazára találó emigráns az új Jugoszlávia születésének drámaian összetett első két évét...

Bosnyák István